

Miquel Àngel
Oltra Albiach

Els titelles: un recurs educatiu

Resum

El teatre de titelles ha rebut la consideració d'eina educativa en els diversos nivells escolars i en l'educació no formal. Tanmateix, romanen, també entre els professionals de l'educació, alguns dels prejudicis tradicionals associats al titella, com ara la seua pertinència exclusiva al món infantil o la vinculació al lleure. En les últimes dècades un bon nombre d'especialistes han tractat d'aprofundir en les possibilitats educatives i terapèutiques dels titelles, amb resultats ben positius i engrescadors.

Paraules clau: Titelles, Teatre, Educació literària, Dramatització, Educació social

Los títeres: un recurso educativo

El teatro de títeres ha recibido la consideración de herramienta educativa en los diferentes niveles y en la educación no formal. Sin embargo, permanecen, también entre los profesionales de la educación, algunos de los prejuicios tradicionales asociados al títere, como su pertenencia exclusiva al mundo infantil o la vinculación al tiempo libre. En las últimas décadas un número importante de especialistas han intentado profundizar en las posibilidades educativas y terapéuticas de los títeres, con resultados muy positivos y entusiasmadores.

Palabras clave: Títeres, Teatro, Educación literaria, Dramatización, Educación social

Puppets: an educational resource

The puppet theatre is recognized as a valuable educational tool at different levels and in non-formal education. However, some of the traditional prejudices associated with puppets still remain, even among education professionals: puppets are dismissed as being appropriate only for children or as a leisure activity. In recent decades, an increasing number of specialists have been working to develop in greater depth the educational and therapeutic possibilities of puppetry, with very positive and encouraging results.

Keywords: Puppets, Theatre, Literary education, Dramatization, Social education

Com citar aquest article:

Oltra Albiach, M. A. (2013)
"Els titelles: un recurs educatiu".
Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 54, p. 164-179

▲ Els titelles constitueixen sens dubte una eina educativa ben interessant; així ho han entès al llarg dels anys un bon nombre d'educadors i educadores dels diversos nivells formatius, tant pel que fa a l'ensenyament reglat com quant al no reglat. Szulkin i Amado (2006: 74) plantegen que el taller de titelles com a activitat escolar “*es una herramienta que promueve el aprendizaje de diferentes conocimientos y habilidades a partir de situaciones de interacción social*”. Aquest potencial està fora de discussió; ara bé, quines en són les potencialitats, quins usos se'n poden fer, amb quins objectius o com avaluar-ne els resultats, són algunes de les qüestions bàsiques que hem de plantejar-nos si volem establir una fonamentació clara per a l'ús educatiu del titella.

Usos del titella

María Signorelli i Mane Bernardo són dos referents pel que fa a la reivindicació del titella i del seu ús escolar. Bernardo (1962) arrela els titelles en la part més profunda de l'ésser humà, a partir del fet que l'art dels ninots està present de manera universal des dels estadis més antics de l'evolució. La titellaire argentina fonamenta en aquesta presència universal les possibilitats educatives i de coneixement de l'infant en diverses edats i en diferents contextos. A més a més, una altra font de possibilitats educatives és el tractament multidisciplinar que demana el titella, en una escola que constantment rebutja el fet de considerar la realitat fragmentada en diverses “matèries d'estudi” i defensa –sobretot en els primers nivells educatius– un tractament integrador, globalitzador i multidisciplinar.

Bernardo critica amb vehemència el treball dut a terme amb desconeixement del titella com a eina i de l'infant com a element central del procés educatiu: aquest desconeixement, que naix del desconeixement de la tècnica i del despreci de l'infant com a receptor i productor artístic, estaria en la base de la trista situació dels titelles en l'educació. La denúncia de la manca de formació per part dels docents serà una constant al llarg del temps i dels treballs dels diversos especialistes en la matèria. Finalment, Bernardo critica un plantejament del treball amb titelles que no va més enllà dels aspectes merament constructius de l'objecte teatral, i proposa una formació per als docents centrada en el sistema de representació i en els aspectes dramàtics (Bernardo, 1962: 39).

Autors com ara Carlos Angoloti (1990: 138), alerten del perill que comporten determinades pràctiques poc reflexives (i malauradament freqüents), com ara l'ús de titelles que no hagen construït prèviament els alumnes o la selecció de textos no adequats. Angoloti inserta, amb una intuïció que després ha estat continuada per diversos autors, el tema del titella en el de

l'educació creativa i en relació amb la resta de les arts (sobretot plàstiques, però també escèniques). Entén l'educació artística des d'aquesta perspectiva com l'adquisició dels codis que permeten a les persones desxifrar els productes artístics en les seues diverses formes. Pel que fa al tema concret dels titelles, l'autor defensa un ús coherent i complet d'aquesta eina, sense obviar-ne cap aspecte.

En la mateixa línia, Antonio García del Toro critica l'ús que tradicionalment s'ha fet del teatre educatiu (amb titelles, màscares o únicament amb actors), i planteja la necessitat de canvis substancials. L'autor incideix en la formació de l'esperit crític per part de l'alumnat: a partir de la utilització correcta dels titelles a l'escola i als altres àmbits educatius, els discents adquiriran el sentit crític amb les actuacions pròpies i alienes, i tot això repercutirà en la formació com a espectadors (García del Toro, 2004: 10).

Bernier i O'Hare (2005) dediquen un extens volum a tractar el vessant educatiu i terapèutic dels titelles. Pel que fa al primer aspecte, O'Hare el posa en relació amb la teoria de les intel·ligències múltiples de Howard Gardner (Ginter, 2005) i amb els elements de la taxonomia d'objectius de l'educació de Benjamin Bloom:

Un programa de titelles ben planificat connecta amb totes les múltiples intel·ligències i les moltes maneres en què les persones aprenen, i el joc de titelles exemplifica els nivells d'alfabetització descrits en la taxonomia de Bloom (1956). La recreació de personatges i històries amb titelles ajuda als nens a absorbir i recordar el que han après i a interioritzar la informació perquè puguin recontar les històries des de la ment i el cor. Els titelles estableixen una connexió emocional i cognitiva amb idees, informació, històries, personatges, literatura i situacions històriques i vivencials. És un dels nostres objectius mostrar que el temps dedicat a un programa de titelles ben desenvolupat és, de fet, un temps ben emprat (O'Hare, 2005a: 2).

O'Hare introdueix la idea d'incorporar les TIC en el treball amb titelles, sobretot amb la finalitat de trobar materials, entrar en comunicació i efectuar intercanvis entre diverses tradicions, aspectes –com veurem– molt aprofitables des d'una perspectiva educacional fonamentada en la interculturalitat i la valoració positiva de la diversitat. Igualment, l'autora apunta les possibilitats del tractament i resolució de conflictes mitjançant els titelles, i finalment intenta desvincular-los de la relació exclusiva amb els nivells educatius inicials, potser un dels tòpics encara més arrelats avui dia (tant el tòpic que veu els titelles *només* aptes per als més menuts, com també el que considera que *tots* els titelles són aptes per a ells).

Tova Ackerman (2005) ressalta l'aspecte oral del titella, la importància de la paraula i sobretot la capacitat de desenvolupament de la imaginació, ja que la metàfora en forma part de l'essència. Igualment, aquesta autora fa notar

l'interès de la interacció en qualsevol camp educatiu: tant en el cas de titelles com en el dels objectes no específics, la interacció entre el titellaire, el titella i el públic és un element fonamental d'aquesta disciplina dramàtica amb grans possibilitats educatives que només de manera incipient s'estan tenint en compte en l'educació. Efectivament, el titellaire i l'objecte proporcionen una sèrie d'estímuls als quals respon la imaginació de l'espectador: titellaire i titella actuen de manera recíproca, i també el titella i el titellaire es relacionen de la mateixa manera amb el públic; aquesta recepció d'estímuls per part de l'espectador i la conseqüent resposta –que influeixen al seu torn en el titella i el titellaire– constitueix el nucli de l'acció dramàtica (Ackerman, 2005: 8).

Aquest potencial interactiu fa que els titelles siguin susceptibles de ser utilitzats en qualsevol nivell de l'educació, fins i tot en els inicials. Aquesta és la idea de Suzanne Down (2005: 17), que justifica l'ús dels titelles a l'escola a partir de la universalitat del teatre de titelles, que connecta l'alumnat amb la història de l'ésser humà. També en els nivells inicials, en aquest cas relacionats amb el final de l'educació infantil i l'inici de la primària, Sharon Peck (2005: 73-81) aporta les seues reflexions i la seua pràctica escolar al voltant del titella com a eina per a l'aprenentatge de la lectura. La conclusió d'aquesta autora sobre el potencial educatiu del teatre de titelles no pot ser més encoratjadora:

Els titelles són fàcils de fer servir, econòmics de fer, i la seva utilització amb l'alfabetització pot complir amb els esmentats objectius curriculars. Els titelles són eficaços per connectar amb públics de totes les edats. L'ús de titelles té diversos objectius, que es vinculen directament als objectius curriculars i de formació. Els titelles ja s'empraven en una gran varietat d'entorns més enllà de l'entrenament. L'ús de titelles pot desenvolupar habilitats clau d'alfabetització, millorar l'apropament a la literatura i fer que les experiències d'aprenentatge siguin més significatives (Peck, 2005: 75).

Mary S. Mazzacane aporta un interessant punt de vista sobre les relacions possibles entre l'aprenentatge a través dels titelles i l'àrea de música, un vessant probablement encara poc treballat i que ofereix moltes possibilitats didàctiques: per a Mazzacane l'ensenyament de la música amb titelles és una manera d'estimular la imaginació i la creativitat de l'estudiant amb una reducció al mínim de la resistència a l'estudi; l'aplec dels titelles i la música aporta confiança a l'alumne i li permet relacionar-se de manera més efectiva amb el professorat i amb els companys; així mateix, ajuda a desenvolupar hàbits d'escolta, anima a la cooperació, motiva l'interès i la participació, augmenta la seguretat i genera entusiasme en l'aprenentatge de les habilitats musicals; finalment, l'art dels titelles ajuda a reforçar les habilitats musicals bàsiques ja que facilita la llibertat de pensar creativament i sense inhibicions (Mazzacane, 2005: 60).

Aquest potencial interactiu fa que els titelles siguin susceptibles de ser utilitzats en qualsevol nivell de l'educació

Judith O'Hare (2005b) aprofundeix en la reflexió sobre allò essencial del teatre de titelles, i actualitza de nou la disjuntiva entre teatre i dramatització en preguntar-se si les activitats a l'aula amb titelles són sobretot procés o producte. En aquest sentit, O'Hare aporta una sèrie d'objectius susceptibles de ser treballats amb els titelles (2005b: 66). Així, els titelles ofereixen a l'alumnat oportunitats de:

- Desenvolupar l'expressió creativa
- Estimular i expandir la imaginació
- Desenvolupar l'expressió oral espontània
- Perfeccionar la parla, l'enunciació i la projecció de la veu
- Practicar les destreses de la llengua escrita, i augmentar la fluïdesa en la lectura oral
- Incrementar la valoració de la literatura
- Desenvolupar la coordinació i el sentit del temps
- Millorar el sentiment d'autovaloració en els infants
- Incrementar l'autoconfiança i la satisfacció personal
- Alliberar-se de pors, agressivitat i frustracions de maneres acceptables
- Desenvolupar habilitats d'interacció social

Per tal d'integrar la creació i la manipulació dels titelles en el procés educatiu de manera útil, l'autora afegeix aquests objectius generals:

- Incrementar les habilitats per a la solució de problemes
- Perfeccionar les habilitats motores de tipus fi
- Aguditzar les destreses lectores
- Arribar a consensos, donar i rebre idees
- Observar el món a través dels sentits, recordar el que s'ha observat, processar el que s'ha observat i recordat, i recrear-ho amb els titelles
- Avaluar
- Polir, millorar el que s'ha fet

Els titelles constitueixen una forma creativa i expressiva de l'art

En definitiva, els titelles poden aportar una sèrie d'elements positius a l'ensenyament/aprenentatge de convencions, i sobretot poden ajudar l'alumnat a aprendre (no sols en el context escolar, sinó en la vida) i a expressar. Els titelles constitueixen una forma creativa i expressiva de l'art que es fa accessible als infants i que pot reforçar el procés educatiu: amb aquest recurs ensenyem a estar oberts a l'entorn, a viure més intensament i a expressar amb les paraules i les accions. En l'assoliment d'aquests objectius educatius és de vital importància el procés, tot i que en tractar-se d'activitats artístiques el producte final en forma d'espectacle s'haja de tindre en compte; tanmateix, si focalitzem tot l'interès en el producte final, serà difícil que l'alumnat interioritzi el procés i el camí que comporta:

Si ens centrem només en el producte, potser [els nens] no aconseguen aprendre a interioritzar els passos que han fet per arribar allà. Quan els donem les eines per crear un titella o una obra de tite-

lles, poden continuar explorant les possibilitats creatives i artístiques dels titelles a mesura que creixin. Tal vegada algun d'ells fins i tot optarà per convertir-se en titellaire, però esperem –i això és el més important– que tots es converteixin en adults formats i alfabetitzats amb ments inquietes (O'Hare, 2005b: 67).

D'altra banda, els argentins Carlos Szulkin i Bibiana Amado (2006) fan un repàs dels diversos usos del titella a l'escola i extrauen algunes conclusions ben interessants: els autors consideren molt complexa la discussió sobre la relació titelles-escola; tanmateix, es mostren ben convençuts de les possibilitats educatives i socials d'aquest tipus de teatre: entre els qui mantenen que la institució escolar no és el lloc per als titelles i els qui en fan un ús abusiu en termes educatius, Szulkin i Amado entenen que el problema no està en els titelles com a tals ni en l'escola com a institució educativa sinó en la concepció pedagògica que fonamenta la inclusió del teatre de titelles en la pràctica escolar, que els autors consideren una eina socioeducativa (Szulkin i Amado, 2006: 26-27).

Miguel Ángel Zabalza entén el treball amb titelles com una de les possibilitats d'actualitzar i concretar la dramatització a l'aula. Es tractaria d'una activitat on s'implica tota la persona: emocions, destreses motrius, llenguatge, expressivitat, sensibilitat, coneixements, etc. A més a més, podem graduar la implicació de l'alumnat en el procés, des de la simple representació a la construcció de la història, de l'escenografia i dels mateixos titelles, i també des de la simple narració de fets o de situacions al plantejament teatral, respecte del qual es pretén que els xiquets i xiquetes elaborin judicis i valoracions crítiques. Per a aquest autor, les aportacions formatives del treball amb titelles són les següents (Zabalza, 2008: 200):

Estableix un *context multidimensional* per a l'activitat de l'infant, el qual ha de pensar, parlar, recrear emocions, construir objectes, manipular-los, estructurar seqüències, etc.; hi ha un gran nombre d'aprenentatges implicats en aquesta activitat.

- Estableix un *context cooperatiu* que fa que l'aportació i el producte individual no tinga sentit si no és en relació amb els dels altres.
- Estableix un *context ambigu de presència-absència* que facilita la lliure aparició de continguts difícils d'expressar en públic; el recitador, que parla mitjançant els ninots, està amagat: això li proporciona una mena d'impunitat per a poder dir el que vol.
- Segons el professorat que treballa en integració, aquest tipus d'activitats, pel ventall tan ampli d'accions i modes de implicació en les tasques que ofereix, és un marc magnífic per a integrar-hi infants amb deficiències físiques o psíquiques: sempre hi ha tasques que poden realitzar, i si la trama no és gaire complexa, poden penetrar-hi, seguir-ne el ritme i implicar-se en el desenvolupament.

- Estableix un context obert entre actors i espectadors, entre infants i adults; els titelles fan preguntes, demanen participació, responen a les demandes que se'ls fan, etc., en definitiva, es crea un intercanvi de demandes i expectatives que poden facilitar el tractament de temes diversos, que ens permeten conèixer la dinàmica personal i social de l'alumnat.

Pel que es refereix a la formació dels docents, Hobe Ford (2005) aporta l'experiència del Kennedy Center, una institució dels Estats Units que ofereix formació contínua al professorat, amb un tarannà centrat en les arts i des de la perspectiva de les intel·ligències múltiples de Gardner. Ford considera de vital importància que els artistes i els docents trobin fòrums on compartir inquietuds i intercanviar formació i informació. Aquesta relació, juntament amb la centralitat del treball artístic, són les característiques fonamentals del Kennedy Center. Així, si el mèrit principal de Howard Gardner (1993) va ser mostrar que tots tenim diferents maneres bàsiques d'aprendre, també ho és que, per tal d'integrar plenament aquests postulats en el camp educatiu, calen reformes en profunditat. En efecte, cal no oblidar que hi ha diversos estils d'aprenentatge:

Alguns de nosaltres aprenem a través dels mètodes tradicionals de comunicació lingüística verbal, que ha estat el segell distintiu del nostre sistema educatiu fins als darrers anys. Però hi ha altres tipus de persones els estils d'aprenentatge de les quals no estan atesos [per aquests mètodes] (Ford, 2005: 22).

Propiciar un altre tipus d'ensenyament-aprenentatge, més obert i que tinga en compte tot el potencial de tot l'alumnat

A partir d'aquestes idees, Ford planteja un procés de formació per als docents centrat en les arts com a finalitat en si i en la idea de Gardner que l'aprenentatge tradicional deixa fora de l'escola un bon nombre d'estudiants que aprenen de manera diferent. Ford considera que l'ús dels titelles és perfectament compatible amb la teoria de Gardner i aplicable per tal de propiciar un altre tipus d'ensenyament-aprenentatge, més obert i que tinga en compte tot el potencial de tot l'alumnat.

La titellaire i docent basca Enkarni Genua (2009) entén que hi ha quatre àmbits possibles d'aplec entre els titelles i els infants: el teatre, l'escola, la família i el temps lliure. Aquesta autora considera que el treball amb titelles suposa una font inesgotable d'alegria per als infants, i, d'altra banda, és un element que incideix positivament en l'educació integral de l'alumnat, ja que desenvolupa elements tan importants com ara la imaginació, la creativitat, la capacitat d'expressió i la sensibilitat, a més d'ajudar l'infant a adquirir i a experimentar les vivències pròpies i alienes i de ser un potencial transmissor de valors. D'altra banda, el teatre de titelles ajuda a l'afiançament de la personalitat i potencia el treball en equip (Genua, 2009: 25-43).

Genua aporta la pròpia experiència durant diverses dècades en col·legis del País Basc i d'altres indrets, i també els anys d'estudi reflexiu i d'actuació com a titellaire professional. Tota aquesta experiència la plasma en la següent classificació de les possibilitats del titella a l'escola, amb un esquema subdividit en quatre grans blocs: adquisició de coneixements, desenvolupament de capacitats, adquisició de valors i desenvolupament de procediments. Dins de cada gran bloc s'especifiquen quins són els coneixements, les capacitats, els valors i els procediments susceptibles de desenvolupament a través de l'ús dels titelles a l'aula; així, Genua presenta de manera esquemàtica les possibilitats de l'ús dels titelles en el context de l'aula, a partir dels coneixements que s'han d'adquirir (que es determinen en cada activitat), de les capacitats que s'han de desenvolupar (d'expressió, creativitat, imaginació, escolta i opinió i crítica), dels valors que volem que l'alumnat adquireixca (sensibilitat, llibertat d'expressió, alegria, amor a la bellesa, autoconfiança, treball en equip, acceptació de la crítica i acceptació de les normes de treball) i, finalment, dels procediments que es desenvolupen a través dels diversos tipus d'activitat que es poden realitzar.

Mitjançant l'ús dels titelles a l'escola els xiquets i les xiquetes:

Adquireixen coneixements

- Es determinen en cada activitat

Desenvolupen capacitats

- D'expressió
- Oral
- Escrita
- Corporal
- Plàstica
- De creativitat
- D'imaginació
- D'escolta
- D'opinió i crítica

Adquireixen valors

- Sensibilitat
- Llibertat d'expressió
- Alegria
- Amor a la bellesa
- Autoconfiança
- Treball en equip
- Acceptació de la crítica
- Normes de treball

Desenvolupen procediments

- Tots els necessaris per a la construcció dels titelles

Dissenyar

Pintar

Tallar

Modelar

Cosir, etc.

Tots els necessaris per a la realització del muntatge

Escriure el guió

Vocalitzar

Preparar

Elegir música, etc.

Titelles, educació i teràpia

Algunes de les característiques bàsiques del teatre de titelles actuen com a potents factors terapèutics

A banda dels usos relacionats amb l'expressió artística i l'educació lingüística i literària, un altre camp relacionat amb l'estrictament educatiu és el terapèutic. Mane Bernardo (1962) aporta diverses experiències amb xiquets neuròtics i amb altres patologies psíquiques, portades a terme per Howells, Grant, Bryan i Whiles, entre d'altres. En alguns casos, observa com algunes de les característiques bàsiques del teatre de titelles actuen com a potents factors terapèutics. Igualment, l'autora relata diverses experiències de tractaments fisioterapèutics amb titelles, en entorns hospitalaris i també com a eina de prevenció en diverses campanyes de salut (Bernardo, 1962: 30-31).

Des de l'òptica de la psicoanàlisi en perspectiva jungiana, Ursula Tappolet (1982: 4-6) va avançar en aquest vessant, que ha estat continuat per diversos professionals i col·lectius. Tappolet, clarament influenciada pels escrits antropològics i psicoanalítics de Sigmund i Anna Freud, troba en el titella un element simbòlic comú a totes les etapes de la humanitat i mitjançant el qual l'infant pot superar determinades patologies.

Caroline Astell-Burt (2001) exposa les seues experiències en teatre terapèutic amb titelles i fa algunes propostes d'utilització dels ninots en diverses patologies. El fet que el titella actue com a pont entre la vida interior del pacient i la realitat ofereix un munt de possibilitats terapèutiques, ja que l'objecte esdevé un pont entre el món interior de fantasia i el món de la realitat, i fa la vida suportable en oferir un espai intermedi, temporal o de transició, de seguretat mentre es considera el potencial de les noves situacions que es presenten: "Aquest objecte fa suportable la vida, en proporcionar un lloc segur temporal o de transició mentre s'examina el potencial de les noves situacions" (Astell-Burt, 2001: 108).

En aquest lloc segur temporal o de transició fonamenta Astell-Burt les accions terapèutiques, en les quals l'humor ocupa sempre un lloc de preferèn-

cia, per les seues particularitats com a via d'escapament, i també educatives i terapèutiques: l'autora relata diverses experiències en les quals aquest vessant humorístic esdevé una eina curativa en sessions de teràpia familiar (Astell-Burt, 2001: 127).

Avui dia el teatre terapèutic i encara més el teatre amb titelles –per les peculiaritats que ofereix– es mostra com una de les línies amb més vitalitat en l'educació de les persones amb discapacitat, en perill d'exclusió social i en el tractament de diverses dificultats de l'alumnat en les primeres etapes de l'ensenyament, ja es tracte de l'ús dels titelles en el context de l'aula, o bé d'altres àmbits com ara centres hospitalaris, clíniques, tallers, organitzacions, etc.

Tanmateix, malgrat les experiències positives que hem anomenat, M. Teresa Martínez Monar fa palès el desconeixement generalitzat de les possibilitats del titella en tant que eina terapèutica, que podem observar en el fet que sovint els titelles es troben a les aules, a les diverses organitzacions i als hospitals com un divertiment més, amb el desaprofitament del potencial de riquesa didàctica que poden aportar. Per a aquesta autora els titelles són generadors de múltiples aprenentatges, que no solament involucren el saber (els conceptes, allò purament cognitiu), sinó que impliquen el saber fer (els procediments, els mètodes, les tècniques i les estratègies) i l'aprendre a ser (les normes, els valors i les actituds); per tant ens trobem davant d'un recurs carregat de possibilitats que no sempre els educadors han sabut valorar (Martínez Monar, 2007: 4).

Tal com indica aquesta investigadora, va ser la psicoanàlisi la iniciadora de l'ús dels titelles amb intenció terapèutica. Madeleine Rambert als anys trenta del segle xx va tractar a Suïssa alguns quadres de neurosi infantil seguint les orientacions d'Anna Freud sobre el joc i fent servir el guinyol (Martínez Monar, 2007: 22). Aquestes experiències van ser publicades l'any 1938 a la *Revue française de psychanalyse* en un article titulat “Una nova tècnica en psicoanàlisi infantil: el joc dels guinyols”, on destaca la via catàrtica com un mètode terapèutic en què els titelles compleixen una funció especialment interessant.

L'any 1950 Serge Levobici tornarà a investigar la qüestió del titella en la psicoteràpia infantil, ara des de la perspectiva del terapeuta i la seua relació amb l'infant. Publicacions com *Puppet Post* a Anglaterra, i a França els diaris de l'Assotiation sur la Marionette Éducationnelle, *Marionette et Thérapie*, i –més recentment– la Fédération Internationale Marionettes pour la Santé han posat a disposició dels especialistes una bona quantitat d'experiències terapèutiques amb titelles. A finals dels anys seixanta serà a Alemanya on es publicaran els articles més capdavanters, de la mà dels doctors W. M. Pfeiffer (Université Clinique – Erlanjeu) i Militiae Petzold (Fritz Perls Institut Düsseldorf). A partir d'aquest moment, les tècniques de teràpia amb titelles es desenvoluparan a la majoria de països d'Europa i d'Amèrica.

L'any 1978 es crea a França Marionette et Thérapie, una associació fundada per Jacqueline Tochette i que pretén ser un punt de trobada entre els titellaires i els terapeutes, a fi de posar en comú els respectius dominis específics. Aquest col·lectiu celebra col·loquis internacionals cada tres anys a Charleville-Mézières (França), seu de l'Institut Internationale de la Marionette.

Carlo Piantoni (2001) fa palesa la importància del treball dramàtic amb titelles en el tractament de diverses discapacitats, per tota una sèrie de qualitats que aquest tipus de teatre aporta a la dramatització, i de la qual és inseparable:

[...] Es una forma especial de juego dramático. Se trata del guiñol, un teatro de títeres, en el cual confluyen también otros objetivos y otros lenguajes. El títere, en otras palabras, viene a ofrecer la posibilidad de utilizar la pintura, el modelado y la actividad constructiva para realizar un personaje vivo que habla, se mueve, baila, introduciéndose arrolladoramente en el mundo del juego.

[...] Hay que reconocer que el guiñol o teatro de títeres representa en la educación especial un magnífico medio de progreso. Quien ya haya acercado al niño discapacitado a este lenguaje expresivo habrá podido descubrir que es un motor capaz de impulsar toda una serie de procesos positivos (Piantoni, 2001: 158).

Als Estats Units, Matthew Bernier (2005a) aporta la seua experiència de treball terapèutic amb titelles, i fa notar algunes peculiaritats que afavoreixen els processos terapèutics, com ara la combinació de llenguatge verbal i no verbal, la possibilitat d'adaptació a qualsevol edat, de fer-los servir amb diversos objectius, amb aplicacions individuals, de parella, de grups o famílies. Bernier distingeix els titelles educatius dels terapèutics, i considera que l'assessorament i intervenció en algunes realitats que poden aparèixer a l'aula correspon al personal especialitzat:

Sense pretendre ser terapeutes, els professors poden involucrar de manera eficaç els alumnes en activitats amb titelles, que tenen un valor tant educatiu com terapèutic. A més, els professors poden trobar que certs temes o certes característiques dels titelles o les activitats amb titelles (per exemple, la violència, el suïcidi, l'homicidi, l'abús de substàncies, l'auto-degradació, etc.) aconsellen una consulta amb un professional de salut mental qualificat per a l'avaluació o la intervenció (Bernier, 2005a: 112).

Per a aquest autor, són de vital importància els símbols en la teràpia, així com tota una sèrie de conceptes directament implicats en l'ús terapèutic dels titelles com ara els nivells de desenvolupament, l'autocontrol, l'expressió simbòlica i metafòrica, l'objecte intermediari, els mecanismes de defensa, la regressió adaptativa, la projecció, el retorn d'allò reprimat, la repetició i la

compulsió, i el tancament, entre d'altres. Una de les particularitats del treball amb titelles és que sovint fa eixir a la superfície diverses dinàmiques inconscients: sovint els titelles són autorepresentacions conscients d'un mateix o dels altres, però amb més freqüència els trets del titella incorporen la dinàmica inconscient o determinades característiques del subjecte no expressades obertament. (Bernier, 2005b: 125).

Una de les particularitats del treball amb titelles és que sovint fa eixir a la superfície diverses dinàmiques inconscients

Centrant-nos en el context europeu, a Escòcia Mickey Aronoff fa servir titelles amb nens amb càncer, sobretot per preparar-los per als tractaments, que són escenificats i on sovint els malats fan el paper de metges¹. Aronoff (2005: 120-121) aporta una interessant relació de possibles usos dels titelles en el camp terapèutic, més enllà de l'estrictament infantil:

- Per a l'assessorament psiquiàtric infantil.
- En el treball en àrees de tractament del dol, i amb infants amb determinades malalties perilloses.
- En la preparació dels infants per a procediments mèdics o cirurgia.
- Als hospitals, com a recreació.
- En presons.
- En centres d'adults, i amb persones amb discapacitats.
- En escoles especials per a infants amb discapacitats físiques i d'aprenentatge.
- Adults joves amb algunes malalties, com ara l'epilèpsia.

Entre els punts clau de l'efectivitat dels titelles en les diverses teràpies, Aronoff (2005: 121-122) ressalta els següents:

- L'art dels titelles presenta una arrel històrica i transcultural.
- Aporta un efectiu mitjà d'expressió per a l'ús terapèutic.
- La teràpia amb titelles aconsegueix efectes en el pla terapèutic i en l'artístic.
- Les cultures occidentals estan més familiaritzades amb l'aspecte passiu (com a entreteniment per a observar), però la participació activa ofereix un gran nombre d'oportunitats terapèutiques.
- Els titelles aplicats a la teràpia faciliten la comunicació en diverses formes.

Aronoff considera el titella com una eina poderosíssima de treball terapèutic, que hauria de ser més coneguda i utilitzada pels professionals del sector. En aquest sentit, l'autor fa una reflexió al voltant de la necessitat de la formació, que ha de desenvolupar en els terapeutes la sensibilitat i capacitats diverses:

El titella és una eina poderosa. Com que el titella pot ésser culpable per allò que expressa (absolent, d'aquesta manera, el titellaire de tota responsabilitat), poden sorgir els sentiments més profunds, i és possible que els clients ni tan sols s'adonin de tot el que han revelat o descobert per si mateixos. Aquest procés pot ser una ajuda en la teràpia si el terapeuta és prou sensible i hàbil (Aronoff, 2005: 122).

A Itàlia el pedagog i titellaire Mariano Dolci fa servir des dels anys setanta del segle passat les ombres a l'escola bressol i al parvulari per tal de fer perdre la por a la foscor en els nens i afermar la pròpia identitat: segons Dolci, l'interès per les ombres en general i per la pròpia en particular està en l'origen d'una gran quantitat de conceptes màgics i religiosos, de tabús i de supersticions en totes les cultures; així mateix, cada generació d'infants redescobreix les ombres i el plaer de jugar-hi. L'autor considera que l'interès per l'ombra no desapareix del tot en les persones adultes, que sovint observem al carrer les ombres que ens semblen estranyes, o hem jugat en els antics cinemes a posar les mans entre el projector i la pantalla per veure la pròpia ombra; es tracta en realitat d'un gest ancestral i d'una recerca que hem iniciat en la infantesa i per la qual expressem el desig d'afirmar la pròpia existència. Per això a l'autor li sorprèn, atesa la universalitat i el simbolisme de l'ombra, el poc ús que se n'ha fet a les escoles:

És un gest al qual molts no renuncien i que ens ve de molt lluny, d'una recerca iniciada en la nostra infantesa i que expressa el desig d'afirmar la pròpia existència, a nosaltres mateixos i als altres.

Tenim, en l'ombra, la possibilitat d'acostar-nos a qualsevol cosa important per a cadascú de nosaltres. Per això, de vegades ens ha estranyat el poc que han estat utilitzades les ombres a les escoles malgrat la senzillesa dels mitjans necessaris per a produir-les.²

Igualment, Dolci treballa amb titelles en un hospital psiquiàtric per a adults: en aquest cas el procés de construcció (sobretot amb els tipus marotte i pupi sicilià) és importantíssim en les teràpies, i també l'observació de les actituds del pacient davant el titella en les representacions:

En aquest espai entre la fantasia o el deliri i la realitat exterior, poden ser esbossades les temptatives d'estructuració en un context permissiu i protegit. Al no estar espantats amb el xoc que el seu deliri tindrà amb la realitat, molts d'ells surten de la seua indiferència i tornen a manifestar-se després d'anys de silenci. El fi immediat és reactivar el símptoma, aixecar la tapa que uniforma els malalts.³

També a Itàlia, Fabio Groppi (psicòleg i psicoterapeuta) i Corrado Vecchi (psicomotrista) usen titelles als serveis pediàtrics hospitalaris a la ciutat de Parma, dins del programa "Projecte Giocamico: a la descoberta del planeta S. O.", per a preparar els infants (de 3 a 10 anys) i els pares per a les operacions quirúrgiques. Amb els titelles es mostren els espais i els instruments per a les operacions per tal que els pacients es familiaritzen amb ells.⁴

A La Chau-de-Fons (Suïssa), la titellaire Cécile Bloch-Baggio treballa amb titelles l'acolliment individual o amb petits grups d'infants enviats per pediàtres, serveis socioeducatius o psicòlegs⁵. A la ciutat de Ginebra, Úrsula

Tappolet fa servir titelles i contes de fades en teràpies infantils⁶, relacionades sobretot amb les pors, els problemes de comunicació, la depressió infantil i la enuresi.

Trobem experiències ben interessants d'aquest ús terapèutic dels titelles a Alemanya, Bulgària, França i també a Espanya. És el cas de la Fundació ECOM (a Barcelona), que utilitza els titelles com a eina de treball contra la discriminació per discapacitat física a l'aula⁷; Max Crombé, un pedagog refugiat que forma docents espanyols en l'ús dels titelles a l'aula⁸; i Alberto García, psicòleg del Centre de Dia de Santa Eulàlia, a Hospitalet de Llobregat (amb adults esquizofrènics).

En general cal destacar, de totes les experiències enumerades, que els trastorns i les deficiències que es tracten amb titelles van des de l'autisme als diversos tipus de retard mental, TDA⁹ (amb o sense hiperactivitat), síndrome de Down, trastorns de conducta, etc. Les experiències dels especialistes coincideixen en afirmar que el titella, per les seues peculiaritats, és una eina realment efectiva en tots aquests tractaments.

Conclusions

Hem realitzat un intent d'aproximació als fonaments didàctics de l'aplicació dels titelles en l'educació, des d'una perspectiva general i també centrada en diversos aspectes concrets. A partir dels estudis de diversos especialistes hem vist com els titelles afavoreixen l'aprenentatge de diversos coneixements i habilitats a partir de la interacció. L'aprenentatge lingüístic i l'atenció a les necessitats educatives especials relacionades amb discapacitats també han estat tractades, sobretot des del resultat de les actuacions de professionals que, des de diversos vessants, han optat pel teatre de titelles com a eina en la seua tasca educadora.

Miquel Àngel Oltra Albiach
Professor ajudant – doctor
Dept. de Didàctica de Llengua i Literatura
Universitat de València
miquel.oltra@uv.es

Bibliografia

- Ackerman, T.** (2005). "The puppet as a metaphor". Dins: Bernier, M.; O'Hare, J. *Puppetry in education and therapy*. Bloomington: Authorhouse. p. 6-11.
- Angoloti, C.** (1990). *Còmics, títeres y teatro de sombras*. Madrid: Ediciones de la Torre.
- Aronoff, M.** (2005). "Puppetry as a therapeutic medium: an introduction". Dins: Bernier, M.; O'Hare, J. *Puppetry in education and therapy*. Bloomington: Authorhouse. p. 117-124.
- Astell-Burt, C.** (2002). *I am the story. The art of puppetry in education and therapy*. Londres: Souvenir Press.
- Bernardo, M.** (1962). *Títeres y niños*. Buenos Aires: Eudeba.
- Bernier, M.** (2005a). "Introduction to puppetry in therapy". Dins: Bernier, M.; O'Hare, J. *Puppetry in education and therapy*. Bloomington: Authorhouse. p. 109-116.
- Bernier, M.** (2005b). "Psychopuppetry: animated symbols in therapy". Dins: Bernier, M.; O'Hare, J. *Puppetry in education and therapy*. Bloomington: Authorhouse. p. 125-134.
- Bloom, B.** (ed.) (1956). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals*. Boston: Addison Wesley.
- Dolci, M.** (1986). "Les enfants et leur ombre". Dins: Damianakos, S. (dir.). *Théâtres d'ombres. Tradition et modernité*. París: Editions l'Harmattan. p. 275-283.
- Down, S.** (2005). "Thoughts on puppetry for the very young". Dins: Bernier, M.; O'Hare, J. *Puppetry in education and therapy*. Bloomington: Authorhouse. p. 17-20.
- Ford, H.** (2005). "Teacher education through the Kennedy Center". Bernier, M.; O'Hare, J. *Puppetry in education and therapy*. Bloomington: Authorhouse. p. 21-24.
- García del Toro, A.** (2004). *Comunicación y expresión oral y escrita: la dramatización como recurso*. Barcelona: Graó. p. 7-33.
- Gardner, H.** (1993) *Frames on Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. Cambridge: Basic Books.
- Genua, E.** (2009). *Un tesoro en nuestras manos: los títeres*. Donostia: Erein.
- Ginter, J. G.** (2005). "Howard Gardner's theory of multiple intelligences and the art of puppetry within the curriculum". Dins: Bernier, M.; O'Hare, J. *Puppetry in education and therapy*. Bloomington: Authorhouse. p. 37-41.
- Martínez Monar, Maria Teresa** (2008). *Estratègies metodològiques i recursos didàctics per atendre l'alumnat amb NEE, en contextos escolars ordinaris, utilitzant els títeres com a eina en la intervenció*. [en línia] <<http://www.xtec.es/sgfp/licencias/200607/memories/1642m.pdf>> (Consulta: 30 d'octubre de 2011).
- Mazzacane, M. S.** (2005). "Music education through puppetry". Dins: Bernier, M.; O'Hare, J. *Puppetry in education and therapy*. Bloomington: Authorhouse. p. 59-62.

O'Hare, J. (2005a). "Introduction to puppetry in education". Dins: Bernier, M.; O'Hare, J. *Puppetry in education and therapy*. Bloomington: Authorhouse. p. 1-3.

O'Hare, J. (2005b). "Puppets in education: process or product?". Dins: Bernier, M.; O'Hare, J. *Puppetry in education and therapy*. Bloomington: Authorhouse. p. 63-68.

Piantoni, C. (2001). *Expresión, comunicación y discapacidad. Modelos pedagógicos y didácticos para la integración escolar y social*. Madrid: Narcea.

Szulkin, C.; Amado, B. (2006). *Una propuesta para el uso del teatro de títeres como herramienta socio-pedagógica en las escuelas rurales*. Córdoba: Comunicarte.

Tappolet, U. (1982). *Las marionetas en la educación*. Barcelona: Editorial Científico-Médica.

Zabalza, M. A. (2008). *Didáctica de la Educación Infantil*. Madrid: Narcea.

-
1. *Marionette et Thérapie*, VIIème Colloque International. Núm. 25 - 1995
 2. "Les ombres a l'escola bressol i al parvulari". *Revista Infància*. Núm. 19.
 3. *Marionette et Thérapie*. Núm. 5 - 1979.
 4. *Marionette et Thérapie*. Núm. 28 - 2000.
 5. *Marionette et Thérapie*. Núm. 24 - 1995.
 6. *Marionette et Thérapie*. Núm. 15 - 1983.
 7. www.ecom.es
 8. "El meu mestre és un titella", article del diari *El País*, 26/02/2007, signat per Àngela Boto.
 9. Trastorn per Dèficit d'Atenció.
-